

NÁRODNÍ NEBO INDIVIDUÁLNÍ ZÁJEM: PŘÍPAD PRVOREPUBLIKOVÉHO ČESKOSLOVENSKA

Antonie Doležalová, Vysoká škola ekonomická v Praze

Úvodem – formulace problému

S koncem minulého století se výrazem pro rozvoj světového hospodářství stala globalizace a může se zdát, že důraz na národní identifikaci patří minulosti. V přímém protikladu k dnešním tendencím jsou konec devatenáctého a první polovina dvacátého století označovány za vrcholné období tzv. hospodářského nacionalismu, kdy naopak poukaz na národní zájmy měl ambice podřizovat individuální zájmy zájmům národním téměř v celém jejich myslitelném spektru. S našimi prohlubujícími se znalostmi fenoménu nacionalismu a národních hnutí však stále zřetelněji vystupuje na povrch ambivalentní role, kterou v daném období tento projev nacionalismu sehrál. Je dosud nevyřešenou otázkou, do jaké míry může být pojem „hospodářský nacionalismus“ buď fenoménem spjatým s procesem sociální mobilizace, nebo konstrukcí vzniklou v diskurzu elit,¹ záštitou odpůrcům procesu asimilace, či dokonce odvěkým protihráčem tendence ke globalizaci.

Předkládaná studie je součástí výzkumu nacionalismu v ekonomických vztazích; jeho dlouhodobým záměrem je určit, jaké bylo – pod zorným úhlem nacionalismu – nasměrování hospodářské politiky Československa po roce 1918, 1945 a 1989. Usiluji v ní odpovědět na základní otázku, zda je nacionalismus v ekonomických vztazích potřebným a prospěšným faktorem při budování ekonomického systému, disponujícího tendencí k ekonomickému růstu, či zda je pouze zástěrkou pro prosazování dílčích ekonomických zájmů. Chci zjistit, zda platí pro celé dvacáté století hypotéza, že využívání nacionalismu slouží vždy v té chvíli slabší (resp. potenciálně slabší) složce ekonomicky aktivního obyvatelstva.

Mým cílem v této fázi výzkumu bylo pokusit se vytvořit metodologický rámec pro zkoumání projevů nacionalismu v ekonomických vztazích, který by byl širší než stávající užívaná koncepce hospodářského nacionalismu, jíž vévodí myšlenka o podřízenosti ekonomických zájmů jednotlivce zájmům celé společnosti a nevyřčený předpoklad, že lze zcela mechanicky ztotožnit ekonomické zájmy jedince a celku. Jsem toho názoru, že podstata zájmu jako ekonomické kategorie takové ztotožnění neumožňuje. Ve druhé polovině devatenáctého a v prvních desetiletích dvacátého století jsme však svědky toho, jak určité skupiny ve společnosti přicházejí s nabídkou obojího: slibují skrze konstituování národní ekonomiky prosazení ekonomických i národních zájmů společnosti, jako by šlo o zájmy každého jejího jednotlivého člena. Kdo tvoří onu skupinu v případě prvorepublikového Československa, jaké jsou její cíle a lze její argumentaci označit jako „hospodářský nacionalismus“?

1 Srv. Schultz, H., 2004, s. 27.

Ve své studii předkládám takový pohled na povahu nacionalismu v ekonomických vztazích, který respektuje povahu ekonomických vztahů a jejich diametrální odlišnost od národního hnutí. Zároveň respektuji i společný moment mezi národními a ekonomickými zájmy – každý svou cestou míří k celé společnosti, ke každému jejímu členu. Oba mají „zakódovanu“ schopnost oslovit každého člena společnosti. V případě ekonomického zájmu k tomu také skutečně dochází. Chci vyšetřit, zda se totéž dařilo také národnímu ekonomickému zájmu. Protože mám jisté skeptické připomínky k paušálnímu používání spojení „hospodářský nacionalismus“ pro označování určitých ekonomických procesů, řeším v této studii nejprve klíčovou otázku, zda je pojem „hospodářský nacionalismus“ udržitelný pro období první republiky. Poté navrhuji používat nový termín, který lépe vystihuje podstatu probíhajících ekonomických procesů, aniž se zároveň tváří, že je schopen zastřešit či nahradit takové pojmy ekonomické teorie, jakými jsou protekcionismus či státní podpora. Naopak odkazuje zpět ke kategorii ekonomického zájmu.

Z metodologického hlediska bylo nezbytné prověřit jak kategorii národního, tak ekonomického zájmu. Hlavní metodou mé práce je srovnávací analýza pojmů ekonomický zájem a nacionalismus a hledání jejich styčných ploch. Opírám se na jedné straně o historickou pramennou kritiku a na straně druhé o komparativní a analytickou metodu, ve které vedle historické statistiky využívám především makroekonomickou analýzu, z níž tady ovšem z rozsahových důvodů pouze přejímám některé dílčí závěry. Předmětem mého studia a následných analýz jsou navzájem úzce propojené oblasti ekonomicko-politického jednání: stranické a vládní prameny k hospodářské politice, ekonomické zákony jako akty hospodářské politiky, hospodářské procesy, ekonomická teorie. Chronologicky se moje studie „vyčerpává“ v období první republiky, přičemž primární místo mezi sledovanými projevy zaujímají ekonomické vztahy uvnitř tohoto mnohonárodnostního celku.

1. Jak vymezit pojem „hospodářský nacionalismus“?

Používaný pojem hospodářský nacionalismus spojuje v sobě hospodářské procesy s nacionalismem. Tváří se, jako by pojmenovával oblast specifických projevů, vymezujících se specifickými cíli a užívajících specifické nástroje. Protože v souvislosti s nacionalismem je často ekonomický zájem nahrazován zájmem národním, převážně označovaným jako „národohospodářský zájem“, je nezbytně nutné vysvětlit jak kategorii ekonomického zájmu, tak národa, a z něj vyplývajících možných národních zájmů prosazovaných skrze nacionalismy.

Pojmem **národ** rozumím skupinu lidí, která sdílí do značné míry společný osud, je spojená určitým duchovním principem, společnou minulostí. Prvním důvodem existence národa je přání tohoto sdílení. Druhým důvodem je spektrum společně sdílených zájmů, k nimž může patřit zachování tradic, společná historie, jazyk, kultura. Zatímco ter-

mín národ má předmoderní kořeny, pojem **nacionalismus** je novotvar² a v jeho pojetí se autoři různí.³

Ekonomickými vztahy se jako červená nit táhne kategorie **ekonomického zájmu**. Ekonomické vztahy jsou svým založením a svou podstatou individuální volbou. Dějiny směny učí, že ke směně dochází jedině ve společenství alespoň dvou lidí, kteří si mezi sebou chtějí vyměnit výsledky své práce. Důkazem individualnosti ekonomických vztahů jsou právě ty prvky, které je vyvádějí z úzkých kmenových hranic. Síla ekonomických vztahů roste s tím, jak se prostor směnných vztahů rozšiřuje. S tím zároveň v ekonomických vztazích ztrácí na síle rodinné či rodové vazby a náklonnosti: v ekonomických vztazích se lidé řídí svými ekonomickými zájmy. Podstata ekonomického zájmu není dána konsensuálním přizpůsobením se jedince celku. Lidé vstupují do ekonomických vztahů s cílem naplňovat své potřeby, maximalizovat svůj užitek a uspokojit své potřeby s minimem vynaložených nákladů.

Pojem národa je neodmyslitelně svázán s pojmem národního zájmu a ten zase předpokládá existenci osobních zájmů jedinců, tvořících národ. I když organizace na principu etnického nebo národního zájmu není rozhodně jediným typem uspořádání, patří v určitých obdobích k těm nejživotnějším.⁴ Společné zájmy mohou být stejně mocným poutem lidí jako etnicita, jazyk či náboženství. Je otázkou, zda sem patří i hospodářské zájmy, zda je ekonomický zájem národotvorným principem. Na rozdíl od ostatních jmenovaných spojovacích prvků, které se nejčastěji v souvislosti s formulací národa objevují, však společné zájmy vedou na prvním místě k formulaci obchodních dohod – jak už v roce 1882 řekl Ernest Renan, „...Zollverein není vlastí...“⁵ Zatímco totiž národ a nacionalismus staví do popředí konsensus, vůli lidí po společenství, které je svým způsobem přesahuje, ekonomický zájem se vztahuje k individu. Lze ekonomické zájmy jednotlivce podříditi národnímu zájmu? Vždy• v ekonomických vztazích, do kterých lidé vstupují, když vyrábějí a směňují výsledky své práce, má prvotní a nezastupitelnou roli jejich ekonomický, a tedy ryze individualistický, zájem. Je vůbec možné chtít jej propojit s hnutím tak společenským, jakým je národní hnutí, a je možné formulovat národní ekonomický zájem?

Za tuto poslední otázku svým způsobem vděčíme Albínu Bráfovi, jinak otcí–zakladateli českého ekonomického myšlení. Bráffem jistě nezamýšleným důsledkem je určité zmatení pojmů v dnešních úvahách o konstituování moderního českého národa: ve svých národohospodářských úvahách označil hospodářskou emancipaci Čechů uvnitř Rakousko–Uherské monarchie za třetí fázi českého národního obrození, následující po jazykové a politické emancipaci.⁶

2 „Na rozdíl od termínu národ, který se vztahuje k sociální realitě, označuje nacionalismus politický, resp. myšlenkový postoj, názor a je obvykle vztahován k určitému systému hodnot.“ Hroch, M., 2003, s.13.

3 Srv. Hroch, M., 2003.

4 Hroch M., 2003, s.68.

5 Renan, K., 2003, s. 33.

6 „Obrození české není hotovo, obrození české vstupuje snad ve své poslední, ale nejtěžší úkoly, úkoly dohoniti to, co zanedbala doba minulá, to je národohospodářské obrození české.“ Bráff, A., 1909, s.27. Blíže viz Urban, O., 2003, s. 189 an. O koncepcích hospodářské emancipace české společnosti na přelomu 19. a 20. století viz též. Hoffmannová, B., 2002. K heslu „Svůj k svému“ srv. též Lacina, V., Hájek, J., 2002, s. 29-37.

Ekonomický zájem, formulovaný na základě bezprostředně pocí•ované potřeby, je každému jedinci vlastní. Chronologicky předchází formulaci jakýchkoli jiných zájmů. Ekonomický zájem je tudíž přítomen v době, kdy jazykové, kulturní či politické požadavky nebyly položeny na stůl, ba ani nebyly formulovány. Bráfovu výzvu, obvykle vyjadřovanou heslem „Svůj k svému“, je třeba chápat v kontextu intenzivní orientace na posílení národa de facto v situaci, kdy možnosti jeho posílení de iure byly zvláště po roce 1867 v souvislosti s rakousko-uherským vyrovnáním jen omezené. K tomu je třeba přičíst ne zrovna čilého podnikatelského ducha české společnosti; tato skutečnost se projevovala poměrně nízkým sklonem k obchodování a investování, ale především neochotou nést podnikatelské riziko.⁷ To u buditelů typu A. Bráfa, F. L. Chleborada či K. H. Borovského vyvolávalo potřebu aktivizace v oblasti národohospodářského myšlení i praktického jednání. Podle Bráfových představ mělo jít především o vzbuzení lásky k českému výrobku, která v dalším měla vést k upřednostňování českých výrobků před cizími a napomoci českému hospodářskému oživení.⁸

V praktických ekonomických vztazích však heslo „Svůj k svému“ bylo naplňováno jen v omezené míře⁹ a sám koncept specificky českých národohospodářských potřeb neměl jednotný obsah. Užítí hesla totiž do značné míry podmiňovala míra vyspělosti, a především soběstačnosti českého hospodářství, která byla v rámci mnohonárodnostního státu velmi problematická. Proto také každá definice českého výrobku byla nejednoznačná, jednotliví národohospodáři se neshodovali v tom, co o češtví výrobku rozhoduje – zda je rozhodující národnost vlastníka kapitálu, nejvyšších řídicích pracovníků, úředníků, dělníků, původ surovin, místo výroby. Přitom snahy o formulaci společenského zájmu v ekonomických vztazích byly velmi živé. Důvod těchto snah spatřuji ve skutečnosti, že české ekonomické myšlení v devatenáctém století, stejně jako v prvních desetiletích století dvacátého, ve svém hlavním proudu bylo inspirováno německým prostředím; navázalo především na učení německé historické školy a velkou odezvu vyvolalo učení F. Lista.

Také nikde v českém ekonomickém myšlení první republiky nenajdeme pojem národního ekonomického zájmu precizovaný. Nepochybně se o to pokoušel v celém svém teoretickém díle Karel Engliš, zůstal však na filozofické, resp. noetické úrovni; zahrnul jej do své ekonomicko-teoretické koncepce, ale aplikovat jej v praktické hospodářské politice se mu nedařilo. Příčinou jeho neúspěchu může být prostá skutečnost, že nikoli stát, ale jednotlivci mají potřeby a zájmy. Mají-li některé z těchto potřeb být lépe uspokojovány činností státu a veřejnými výdaji, mělo by být pevně stanoveno, jaké potřeby to jsou a jak mají být klasifikovány, případně jak se liší od potřeb nejlépe uspokojitelných soukromou cestou. A takové otázky a odpovědi na ně v dobových spisech zcela chybí.

Pojem „hospodářský nacionalismus“ v sobě spojuje dva zřetelně protichůdné motivy lidského jednání: v hospodářských vztazích lidé jednají podle svých individuálních (ekonomických) zájmů, zatímco nacionalismus implikuje snahy po dosahování širšího

7 Srv. Jurečka, V., nedat., s. 35.

8 Hoffmannová, B., 2002, s. 6.

9 Srv. Lacina, V., Hájek, J., 2002, s. 35-36.

konsensu, odkazuje nás k jednání na společenské bázi. Hospodářský nacionalismus jako strategie, která podřizuje ekonomické jednání jednotlivců národním zájmům,¹⁰ by v prvé řadě měl být vyzbrojen formulovaným národním zájmem v ekonomické oblasti – jak teoretické, tak praktické. K tomu v první republice nedošlo. V druhé řadě by měl užívat národnostně-selektivních nástrojů, a• už jako argumentů, akceptovatelných většinou společnosti, nebo jako prakticko-hospodářských kroků, doložitelných v ekonomických vztazích. V následující kapitole dokládám, že k národnostně-selektivnímu ekonomickému jednání v období první republiky nedocházelo v takové míře, a podobě že by bylo možné hovořit o specifické formě národního hnutí v rámci ekonomických vztahů.

2. Tři roviny projevů nacionalismu v ekonomických vztazích

Protože předmětem mého výzkumu je fenomén, projevující se v ekonomických vztazích, analyzuji právě tyto vztahy mezi jednotlivými ekonomickými subjekty – státem, firmami a domácnostmi. V rámci těchto vztahů se pochopitelně objevuje široké spektrum nástrojů, a• už jde o záměrnou hospodářskou politiku státu vůči firmám, státu vůči jednotlivcům (domácnostem) nebo mezi firmami a jednotlivci navzájem. Pro vyšetření národnostně-selektivního jednání v ekonomických vztazích charakterizují tři roviny těchto projevů:¹¹

- formálně legislativní,
- agitačně-rétorickou,
- živelnou.

Rovina formálně legislativní

Tato rovina je doménou legislativní činnosti státu v hospodářské oblasti. Hospodářská politika v obecném smyslu vyjadřuje přístup státu k hospodářství své země: každý z jednotlivých nástrojů, které má k dispozici, může působit na všechny ekonomické objekty a subjekty, nebo selektivně, v určité oblasti, pro určitý okruh problémů, v určitém období, pouze uvnitř státu či navenek. Výběr a působení jednotlivých ekonomických nástrojů je determinován celou řadou faktorů, k nimž patří historický vývoj země, její geografická poloha, politický vývoj a v neposlední řadě rovněž národní tradice a kultura.

Legislativní činnost státu v ekonomické oblasti byla v době první republiky velmi pestrá. Je třeba si všimat jak mimořádných, v zásadě jednorázových zákonů, tak zákonů opakujících se a zjistit, zda si jimi stát osvojoval právo měnit podmínky hospodářské soutěže podle národnostního principu. Mezi opakujícími se zákony mají své nezastupitelné místo finanční zákony, které nás odkazují k rozpočtové politice.

10 Srv. Schultz, H., 2004, s.17.

11 Za cenné připomínky při řešení této otázky děkuji doc. T. Ježkovi z katedry hospodářské politiky VŠE v Praze.

Exkurz první: do fiskální politiky¹²

S výjimkou školství žádná kapitola státního rozpočtu nebyla členěna podle národnostního hlediska. Školství možná na první pohled nemá s národním hospodářstvím mnoho společného. Opak je však pravdou. Rozpočet na školství může být dokonce jakýmsi měřítkem vyspělosti života ve státě, protože ukazuje nejen vůli po vývoji ve vzdělanosti, ale ukazuje i na celkové možnosti státního hospodářství. Ve státě s vysokým podílem menšin pak může sehrát roli prvku posilujícího či omezujícího rozvoj některé z nich. Kdyby se nám podařilo nalézt takové projevy, byl by to nepochybně jeden z vážných indikátorů, že státní hospodářská politika byla nacionalismem deformována ve prospěch většinového národa. Analýza prvorepublikových státních rozpočtů však tuto možnost vyvrátila.

V oblasti středního školství se ukázalo, že po celé sledované období výdaje do národnostně jiných škol rostly (s výjimkou maďarských škol mezi léty 1924 a 1928). Tempo růstu výdajů do českého školství bylo však viditelně vyšší než do německého, jež ale rostlo rychleji než slovenské!¹³ Také výsledky analýzy vysokého školství jsou svým způsobem „rozpačité“: být profesorem na české (a slovenské) univerzitě bylo výhodnější, než být profesorem univerzity německé. Naopak výhodnější pro profesory technického směru bylo vyučovat na technice německé než české.¹⁴

Je jistě představitelné, že na úrovni jednotlivých zemí, okresů a měst mohlo docházet k některým jevům, které byly příslušnými národnostními menšinami vnímány jako potlačovatelské. Celkový záměr školské politiky však rozhodně nelze označit jako národnostně selektivní. S vysokou mírou spolehlivosti lze obhajovat tezi, že ve fiskální politice nedocházelo k pravidelnému a záměrnému omezování žádné z menšin. Nacionalismus ve fiskální oblasti nesehrál roli činitele, který by stavěl nečeské národnosti do pozice outsiderů. Ve státních rozpočtech nelze nalézt žádné stopy teoreticky zdůvodněných a prakticky uskutečňovaných národnostně zaměřených restriktivních opatření. Absence národnostního principu při rozdělování prostředků ze státního rozpočtu nasvědčuje, že při vytváření svého finančního plánu a redistribuci svých prostředků stát nechtěl, nebo nepovažoval za nutné akcentovat národnostní princip.

Exkurz druhý: do procesu nostrifikace¹⁵

V rámci procesu nostrifikace je užitečné odlišit dva procesy: legislativní ukotvení nostrifikace a vlastní průběh převádění podniků do rukou československých státních příslušníků. Prv-

12 Srv. Doležalová, A., 2004, s. 229-240.

13 Tamtéž, s. 235.

14 Tamtéž, s. 237.

15 Problematice nostrifikace věnuji samostatnou pozornost ve studii *Ekonomie a právo (či bezprávi)*. AOP. 2006, č. 2, s. 163-173, 121-132.

ni z vymezených procesů má svůj počátek v prosinci 1918, kdy skupina poslanců předložila v Revolučním Národním shromáždění návrh na přeložení sídel všech podniků, vyrábějících na území Československa, do nového státu.¹⁶ Tato poslanecká iniciativa se v dalších měsících protнула s jednáním československé vlády na mírové konferenci v Paříži a s vyjednáváním s rakouskou vládou.¹⁷ Souběžně s tímto legislativním procesem probíhala faktická nostrifikace, kterou řídila vládní meziministerská komise a která byla rámcově vymezena tzv. zákony o převedení majetku.¹⁸ Meziministerská komise vedla jednání s firmami, určenými k nostrifikaci, a určovala její konkrétní podmínky. Informace pro svou práci získala od obchodních a živnostenských komor, které vypracovaly seznamy firem sídlících v jejich obvodech, a to firem: jednotlivců, pokud patří zahraničním majitelům, akciových (společenských), pokud vykazují účast zahraničního kapitálu, zahraničních akciových společností a společností s ručením omezeným. Nostrifikační meziministerská komise přijala prováděcí nařízení v září 1920 a začala uskutečňovat kroky v otázkách přenesení podnikové centrály do Československa, československé majority ve správní radě, československého občanství akcionářů, sídla firmy, jazykových pravidel a záležitostí emise akcií, které v mnoha ohledech výrazně překročily ustanovení přijatá nostrifikačním zákonem a nostrifikační úmluvou. Pramenný výzkum jasně ukázal, že pro státní správu byla nostrifikace klíčovým nástrojem k vytěsnění rakouského a částečně i německého kapitálu a jeho vlastníků z hospodářského života v Československu a k získání pozic pro kapitál český, resp. dohodový. Pečlivý výběr firem vhodných k nostrifikaci a individuální přístup komise k nim umožňoval v maximální míře uspokojovat požadavky československých zájmových skupin. Přitom důvody pro nostrifikaci ze strany nostrifikovaných firem byly jenom omezené: v míře minimální šlo o vlastní zájem firmy – mnohem častější byly obavy z nejrůznějších sankcí a snaha využít nostrifikačního procesu k daňové optimalizaci, která sehrála roli naprosto zásadní.

Nostrifikace je tak vynikající ukázkou toho, kde vedla hranice mezi národnostně selektivní hospodářskou politikou a respektováním práv menšin, na něž byla doba po první světové válce velmi citlivá. Proces nostrifikace v Československu, ale také v Polsku, Rumunsku a Jugoslávii, měl za cíl převést sídla firem do těch zemí, v nichž měly tyto firmy své výrobní závody; v dobovém náhledu šlo formálně o „zdomácnění“ pečlivě vybraných průmyslových podniků, fakticky však o snahu co nejvíce z těchto firem profitovat. Ve svém důsledku však s sebou přinášela celou řadu negativních ekonomických problémů, od odlivu zkušených řídicích pracovníků přes změny ve struktuře kapitálu až po dopady do bankovního sektoru.

16 Revoluční Národní shromáždění RČS, tisk č. 133/1918.

17 Zákon č. 580/1920 Sb.z. a n. z 31. 8. 1920 O úmluvě mezi vládami Republiky Československé a Rakouské o způsobu, jak nakládati po stránce právní s výrobními a dopravními podniky.

18 1) z 15. 7. 1919 č. 417/1919 Sb.z. a n. O vstupu čs. státu v záruční /garanční/ poměr u místních drah garantovaných státem; 2) z 11. 12. 1919 č. 12/1920Sb.z. a n. O podnicích, které mají sídlo mimo území Československého státu; 3) z 24. 6. 1920 č. 417/1920 Sb.z. a n. O čtvrté státní půjčce a o účasti majitelů rakouských a uherských válečných půjček na jejím upisování.

Jestliže v legislativní rovině hospodářské politiky státu nejsou projevy národnostní selekce zachytitelné, může to znamenat v mnohonárodnostním státě jediné: stát chtěl udržet status quo a křehké příměří mezi jednotlivými národy, především mezi hlavním národem a největší minoritou. Československo se s ohledem na svou komplikovanou národnostní strukturu velmi střehlo zavést jakýkoli zákon, diskriminační vůči menšinám. Také ve znění nostrifikačních zákonů se ČSR maximálně snažila nedostat se do rozporu s dikcí mírových smluv a až na nepatrné výjimky neuzákonila ustanovení, které by mohlo být dohodovými autoritami vykládáno jako národnostně diskriminační. To jí však nebránilo uskutečňovat takové národnostně selektivní kroky při provádění těchto nekonfliktních zákonů.

Rovina agitačně-rétorická

Tato rovina se rozprostírá na celé škále od směru pozitivně k negativně agitačnímu: ohled na národní příslušnost nabýval podoby negativního se vymezování vůči zahraniční konkurenci a pozitivního vyzdvihování československého obyvatelstva. Nacionalismus zde setrval v roli „romantického“ obhájce snahy československých vládnoucích garnitur o pozitivní obraz země a jejího hospodářství v zahraničí. V této rovině nebyl v podmínkách prvního československého státu zdaleka novým fenoménem. Ještě před vznikem republiky se prosazoval dvěma cestami:

- zdůrazňováním česko-slovanské vzájemnosti,
- obranou před pronikáním německého kapitálu (rétorickou i faktickou). Po vzniku samostatného Československa nabyly převahy druhý směr.

Československé vládnoucí garnituře velmi záleželo na pozitivním obrazu země a jejího hospodářství v zahraničí. Československo, které bylo hospodářsky velmi silně svázáno s Německem, se bezprostředně po skončení války usilovalo přimknout k zemím Dohody. Zároveň mělo hospodářství – občas nezbytnou – potřebu zahraničních půjček, pro jejichž získání bylo třeba předkládat pozitivní zprávy o stavu hospodářství. Proto považovali českoslovenští představitelé za potřebné odlišit se od všeho, co pochází z Německa¹⁹, řítícího se s inflací do záhuby, a představovat se jako země, potýkající se s neblahým dědictvím minulosti, a koneckonců – vymezovat se vůči konkurenci. V tom byla obsažena jistá nelogičnost, nebo samostatností se Československo vymanilo z područí Rakousko-Uherské monarchie. Německo bylo „pouze“ silný soused a náš největší zahraničněobchodní partner. Nic víc, nic méně.

Takovou agitaci nalezneme v novinových článcích či jiných veřejných projevech, vládních prohlášeních i vystoupeních ministrů v parlamentu. Projevila se při jednání o zavedení preferenčních cel mezi Československem, Rakouskem a Maďarskem,²⁰ když E. Beneš mluvil o projektu jako o „sanaci Rakouska“²¹ vyspělejším Československem a za příčinu rakouských potíží považoval výhradně neefektivnost rakouského hospodářství, nikoli ochranná opatření sousedních států, a tedy i Československa.

Jiným příkladem projevu nacionalismu v této rovině může být měnová politika.²²

19 Lze určitě nalézt výjimky. Např. německá daňová soustava, do jejíž „nabídky“ často sahaly československé vlády, když hledaly možnosti pro zvýšení příjmů státního rozpočtu.

20 Houska, O., 2004, s.125.

21 Houska, O., 2004, s.133.

22 Srv. Doležalová, A., 2004 (2), s.157-182.

Samostatné kursy nové československé koruny na zahraničních burzách se tvořily od poloviny března 1919 a už v květnu zažila tato měna první boom – za současného propadu marky i rakouské koruny. Následovalo krátké, leč intenzivní období opájení se iluzí o vítězství v boji za odpoutání se od bývalé monarchie. Ve skutečnosti však českoslovenští vládní představitelé podleli široce kritizovanému klamu, že spekulativní růst kursu odpovídá skutečnému růstu síly koruny. Po několikaměsíční veřejně projevované radosti z toho, že Československo uniklo svým soupeřům, museli pochopit krutou pravdu, že zahraničí československou měnu jako samostatnou ve skutečnosti nevnímá a že kurs československé koruny je přirozeně dán vysokým objemem obchodních styků právě s Rakouskem a Německem. Přesto bylo v podstatě jediným měnovým nástrojem umělé nastavování a udržování kursu koruny. Těmito operacemi klesly zásoby deviz na tak nízkou úroveň, že nebylo možno stabilizovat korunu a založit centrální banku. A to vše proto, že v myslích politických představitelů té doby pevně tkvěl názor o pozitivním politickém vlivu měny²³ a obrazu Československa jako ostrova jistoty uprostřed rozbouraného moře bylo třeba obětovat mnohé.

Agitace a její specifické nástroje, mající na první pohled „pouze“ podpůrný charakter, mohly mít, a také nezdídky měly, širší pole působnosti. Zdůrazňování národního zájmu mohlo posloužit k vymezování se vůči konkurenci, dovolávání se všelidového konsensu pro případnou ekonomickou diskriminaci příslušníků minorit, či vyvolávání fobie ze zahraničního kapitálu a jeho mateřských zemí.

Rovina živelná²⁴

Živelným působením nacionalismu v ekonomických vztazích mám na mysli naprosto pragmatické a krátkodobě racionální kroky podnikatelské sféry, popř. jí ovlivněné vlády, které vedly k faktické diskriminaci národnostně odlišných účastníků tržního procesu. Jde o národnostně zabarvené projevy v situacích, které formálně legislativní kroky neřeší, popř. projevy, jimiž byly dané formálně legislativní normy vědomě deformovány, což mohlo v konečném důsledku vést k závažným hospodářským důsledkům. Tuto rovinu je třeba striktně odlišit od jakéhokoli projevu charakterizovaného v předchozím bodě. Podíváme-li se například pozorněji na proces vzniku zákona o uhelném hospodářství,²⁵ který měl podle své dikce pouze napomoci státu získat přehled v této oblasti,

23 Vysoký kurs znamenal, že o měnu je zájem jako zprostředkovatele mezinárodního obchodního styku, je jí dávana přednost před ostatními měnami regionu, hlavně před rakouskou korunou a německou markou, a děje se tak proto, že jde o měnu státu, který je politicky stabilizován a odpoután od hospodářských otřesů v okolních zemích.

24 Termín živelná oblast působení nacionalismu není zcela pregnantním vyjádřením případů, ke kterým docházelo v průběhu prvorepublikového Československa. Zřejmě více by odpovídalo spojení neformální jednání. Pro termín živelná oblast jsem se rozhodla s ohledem na okolnost, že můj výzkum nacionalismu v ekonomických vztazích pokračuje i po roce 1945, resp. 1989, a tam je toto označení zcela na místě. Živelnost má vyjádřit naprosté nerespektování ekonomických zákonitostí i právních norem.

25 Zákon č. 260/1920 Sb.z. a n.

ukáže se, že opakovaně byl značný důraz kladen na prosazení českého živlu v převážně německém vlastnictví důlního hospodářství.

Exkurz třetí: do vládních jednání*

Když na své schůzi 26. března 1920 jednala československá vláda o zákoně o úpravě uhelného hospodářství, byl součástí jednání také návrh upravující vznik syndikátu pro uhelný obchod pro doly severních a západních Čech.²⁶ Tento syndikát měl být tvořen zástupci státu, dolů a horníků s tím, že v čele měl stát státní úředník. Syndikát měl být podřízen ministerstvu veřejných prací. Jeho úkolem bylo čelit dalším koncentracím, „... které dovedly ovládnout veškerý obchod uhlím ... [a zároveň] ... zajistit státu podíl na nynějším konjunkturálním zisku.“²⁷ Měl řídit obchod uhlím, určovat ceny pro jednotlivé doly podle bonity, rentu odvádět státu do tzv. přeplatkového fondu, z kterého by se financovala i jeho činnost, dotovala by se těžba na nerentabilních dolech, vyrovnávaly by se dopravní náklady. Zbytek se měl rozdělit mezi stát a doly, z nichž tyto přeplatky vzešly, a na péči o horníky. Cílovým řešením byla přeměna syndikátu na státní monopol obchodu uhlím. (Zcela nezávisle fungovala daň z uhlí jako zdroj státních příjmů.) Všimáme-li si pouze skutečnosti, že v syndikátu měli být nahrazení původní majitelé svými zkušenými dlouholetými úředníky, či záruk, že syndikát bude disponovat uhlím podle instrukcí vlády, zaznamenáme pouze, že by se dosáhlo postupného převedení uhelného trhu pod přímou kontrolu státu a byl by zrušen stav, kdy „... ústečtí velkoobchodníci i přes nejbedlivější dozor si přece jen mohou dělati co chtějí a provozovati svou zásobovací politiku dle svých zjištěných hledisek.“²⁸ Takže máme co do činění s rázným krokem na poli etatizace hospodářství. Pro náš výzkum je však zásadní motiv takové konstrukce, a tím je jednoznačně hledisko nacionální, zestátnění je jenom manévr, zastírající pravou podstatu věci: „... kdo má uhlí v ruce, má v ruce i doly, třeba by byly vesměs vlastnictvím německým. Dnes jsou čeští obchodníci opomíjeni. Kdyby v čele syndikátu stál obratný muž, ... byl by sjednal snadno nápravu tím, že by v uhelné distribuci připustil český živlu dle klíče početnosti a tím naši posíci značně posílil.“²⁹

* Bliže se tímto tématem zabývám ve studii podporované NÚJH: *Politické stranictví a ekonomický zájem*.

Při zkoumání projevů nacionalismu v ekonomických vztazích máme co do činění s procesem, jehož cílem bylo „přitáhnout“ kapitál k určité části národa, kterou lze poměrně přesně specifikovat. Pro zbytek národa se nic nezměnilo. Nacionalismus, či spíše dovolávání se národnostního cítění, tak mohl sehrát roli prostředku etablování se nastu-

26 Syndikát měl být kopií syndikátu, zřízeného v Německu podle zákona z 23. 3. 1919 o hospodaření uhlím. NA, fond PMR, k. č. 1768, sign. 401/117 – sv. I., II., III. Uhelné hospodářství 1919-1927. Zápis z 26. 3. 1920.

27 Tamtéž. Příloha č.j. 20348/20: I. Dobrozdání k návrhu na reorganizaci uhelného hospodářství z 8. 1. 1920 k přípisu ze dne 13. 12. 1919, s. 1.

28 Tamtéž, s. 5.

29 Tamtéž, s. 6.

pujících politicko-ekonomických elit, či upevnění pozic elit minulých v těch oblastech, kde prostředky běžného konkurenčního boje nebyly dost přesvědčivé. V takových chvílích se z něj nepochybně stával mocný nástroj v rukou byrokratického aparátu a nejrůznějších zájmových skupin s kontakty v celém spektru politických stran.

Je namístě shrnout, jaké jsou naše dosavadní poznatky z výzkumu projevů nacionalismu ve všech třech rovinách ekonomických vztahů. V zákonných ustanoveních se objevují stopy nacionalismu jen výjimečně a v nepodstatném významu z hlediska ekonomických i národotvorných procesů. V rovině živelných projevů nebyla sice startujícím momentem národnostní konfrontace, byly jí ekonomické zájmy nastupující české elity. Ovšem v dalším kroku už se národnostní konfrontace rozvinula, protože ekonomicky slabší skupina se definovala právě národnostně. A konečně agitační důvody, mající na první pohled „pouze“ podpůrný charakter, měly široké pole působnosti. Ukázalo se také, že Československo považovalo rétoriku a politiku, vedoucí k pokusům o hospodářskou ostrakizaci sousedních zemí, za cestu ke zvýšení vlastní kredibility, a proto ji celkem hojně využívalo. V této rovině sehrál důraz na národní zájmy nepochybně významnou roli a mohl jejím prostřednictvím ovlivnit identifikaci s národnostním státem ve smyslu uvědomění si, že patříme k určitému společenství, jehož členové jsou ekonomicky úspěšní – či neúspěšní. (Pochopitelně sem patří i moment negativního hodnocení téže skutečnosti.)

3. Nacionalismus jako program

Je zde dosud nevyřešená otázka, nakolik mohly splývat osobní ambice politiků s objektivizovanou kategorií veřejného blaha. Politikové samozřejmě mohou, a mnohdy to také dělali, sloužit idealizovanému cíli veřejného zájmu.³⁰ Pomiňme otázku nejednoznačnosti tohoto veřejného zájmu i úspěšnosti jejich služby. Zajímá nás pouze ta okolnost, že pokud nejsou zvoleni a pak ještě „vybrání“ do vlády a do resortu, ve kterém chtějí takto sloužit a naplňovat chiméru veřejného blaha, nebudou k tomu mít příležitost. Maximalizace počtu hlasů byla (a je) měřítkem politikova chování.³¹ Pokud politikové chtěli hájit koncept specificky československých hospodářských zájmů, musel se objevit v jejich programech, s nimiž chtěli získat potřebný počet hlasů, aby mohli zaujmout místa v zákonodárných sborech a podílet se na vládních koalicích. Musíme vyšetřit, zda byl důraz na národní zájmy takovou programovou kapitolou, která rozhodovala o voličských preferencích.

Exkurz čtvrtý: do hospodářských programů koaličních stran a vlád

Všechny prvorepublikové vlády se ve svých programových prohlášeních přihlásily ke ctění historické kontinuity a plodné spolupráce všech národností uvnitř státu. Všechny národnos-

30 „Máme přece u nás ne jeden příklad, že poctivě vlastenecky smýšlející člověk způsobil svému národu nenahraditelné škody svými omyly v politice měnové, celní, úvěrové, a j.“ Macek, J., 1933, s. 8.

31 Stejně důležitými pohnutkami mohly být také výnosy politického úřadu – materiální i nemateriální povahy.

ti měly zabezpečena stejná zákonná práva, ale měly mít také stejné povinnosti. Počínaje prohlášením čtvrté vlády avizovaly všechny upřímnou snahu pracovat pro reálné naplnění vize sblížení a souladu všech národů.³² Národnostní snášenlivost, charakterizovanou jako respektování přesvědčení druhého a odstraňování vzájemných nenávistí, zasazovaly vlády do stejného rámce jako snášenlivost sociální či náboženskou.

V systému československé demokracie musíme vycházet z faktu, že všechny československé vlády byly koaliční, a že tudíž ve vládních prohlášeních všech vlád se musely projevit myšlenky a představy koaličních partnerů. Také jednotlivé koaliční strany se však ve svých hospodářských programech pohybovaly po křivce, která spojovala vyzdvihování kořenů české státnosti s prvkem spolupráce všech obyvatel státu. Z politických stran, které vstoupily během dvaceti let trvání první československé republiky do vlád, jsou prvními kandidáty, kteří mohli prosazovat nacionální stanovisko ve vládě, ty strany, které ono „národní“ mají už ve svém názvu – strana národně-demokratická a národně-sociální.

Nacionální ve smyslu národního patriotismu, ctění národních tradic, tvořilo spolu s demokracií a socialismem tři programové pilíře, na nichž národní socialisté stavěli svou „... práci pro stát, národ a široké vrstvy pracujícího lidu.“³³ Do jejich evolucionistického pojetí vývoje společnosti patřily všechny národnosti, žijící uvnitř československého státu.³⁴ Pro národní demokracie byla idea nacionalismu spolu s demokracií vůdčí ideou všech programů. Usilovali o sociální, spravedlivou a pokrokovou, ale především národní a demokratickou republiku. Přičemž demokracie měl být společný všem oblastem lidské činnosti, tedy i hospodářství. Nespočíval v naprosté rovnosti všech lidí, nýbrž v rovnosti podmínek – každý člověk má „...stejné právo na život a kulturní i hmotný rozvoj.“³⁵ Už tato skutečnost nacionalismus v ekonomických vztazích diskredituje. Nacionální zabarvení bylo v programech politických stran i ve vládních prohlášeních okrajovou záležitostí. Ač se některé strany vymezovaly jako národní a setkáme se s formulací, že národní je všechno, co vzniká v národě, a nacionalismus je individualismus rozšířený na celý národ,³⁶ v hospodářské oblasti toto pojetí žádná strana neuplatňovala. Tak jako je u všech koaličních vlád patrný akcent na spolupráci všeho obyvatelstva bez ohledu na národnostní rozdělení, tak se koaliční strany vymezovaly jako ochránci potřeb všech, aby získaly co nejširší spektrum voličů.

Znovu tak zjišťujeme, že nacionalismus v ekonomických vztazích nebyl tématem, které zajímalo širší obyvatelstvo. Politikové předkládají vždy řešení takových problémů, u nichž všechny indicie nasvědčují, že zaujmou středového voliče. Zabývají se tím, co jim přinese hmatatelný výsledek, vítězství ve volbách a podíl na politické moci. V období první republiky bylo klíčovou otázkou řešení sociálních otázek, protože jejich

32 „Jedním z nejpřednějších úkolů vlády jest péče o zabezpečení klidného rozvoje vnitřních, politických, hospodářských a sociálních poměrů, čemuž sloužiti především musí účelná zákonodárná činnost a bezvadná veřejná správa, přihlížející k zájmům všech složek obyvatelstva.“ <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/159schuz/s159001.htm>.

33 Tzv. velký program přijatý XII. valným sjezdem ČSNS V Praze, 5.-6. dubna 1931. In. Harna, J.(ed), 1998, s.150.

34 „Dáváme výraz přesvědčení, že dojití může k dorozumění s německými krajany, našimi bratry.“ Moudrý, K., 1930, s. 5.

35 Hospodářsko-sociální program Československé národní demokracie. In. Engliš, K., 1919, s. 36.

36 Moudrý, K., 1930, s.9-10.

přehlížení vnímali politikové jako skrytou hrozbu pro „klidný“ výkon svého povolání. Naopak nacionalismus se z tohoto pohledu zřejmě jevil jako málo přínosné heslo a nacházel se na okraji zájmu. Pokud strany v nějaké míře akcentovaly národnostní stanovisko, jako národní socialisté nebo národní demokraté, příčiny lze spatřovat mnohem silněji v potřebě odlišení se od domácích politických rivalů než ve skutečném zdůrazňování národnostních motivací.

Je namístě prověřit, zda v ekonomii už neexistuje adekvátní termín, jehož definice by byla použitelná i pro naši oblast zkoumání. Poté nově formuluji koncepci působení nacionalismu v ekonomických vztazích uvnitř mnohonárodnostního Československa. A konečně, pokusím se odpovědět na otázku, kdo mohli být nositelé této koncepce a komu sloužila.

4. Nacionalismus v ekonomických vztazích: meze popisnosti³⁷

Z pohledu hospodářských efektů by nacionalismus mohl znamenat jistou cestu hledání optimální velikosti ekonomického celku. Stejně často, jako nacionalismus vytváří větší národní celky, má i tendenci rozbíjet stávající celky velké – Československo však bylo v této (dočasné) optimální velikosti mnohonárodnostním státem, což celou situaci nesmírně komplikuje. Češi byli „odsouzeni“ sdílet společný prostor s jinými národy po celá dlouhá staletí. Se vznikem Československé republiky se radikálně proměnil pouze jeden aspekt tohoto sdílení: před rokem 1918 byli Češi v pozici podřízeného etnika (konstituujícího se národa) se všemi společenskými a politickými důsledky. Po roce 1918 se národnostní složení společenství sice nijak radikálně neproměnilo, ovšem Češi získali svůj národnostně vymezený stát, v němž se Němci stali největší minoritou, která měla svůj vlastní národnostní stát v bezprostředním sousedství. Protože vzájemné poměrování českých a německých úspěchů v pestrých oblastech života této společnosti v celém dlouhém devatenáctém století poznamenalo myšlení i hodnotová kritéria příslušníků obou národností, je vcelku pochopitelné, že nové (staronové) ekonomické elity vězely v devatenáctém století plnou vahou svých osobností a nebyly v prvních letech a na první pohled schopny vymyslet žádnou novou strategii.

Nacionalismus se vždy pokouší vnést do myslí lidí pocit sounáležitosti s větším celkem. Z opačného hodnotového úhlu pohledu se snaží vnutit lidem pocit nedostatečné spokojenosti, ochrany, ba dokonce ohrožení. Jestliže v důvěryhodné lidské potřebě dojit vlastního potvrzení oddanosti nadindividuálnímu společenství tkví psychologický předpoklad spojování jedinců,³⁸ pak v ekonomických vztazích to tak zcela neplatí. Člověk ekonomický je „oddán“ uspokojování individuálních potřeb. Pokud je pro něj z ekonomického hlediska výhodnější zůstat individuem, zůstane jím. Pokud je naopak výhodnější spojit se do skupiny, uzavřít dohodu, uzavře ji. Teorie her ukazuje, že je vždy připraven dohodu porušit. A také ukazuje, že pokud zvolí každý účastník dohody svou vlastní strategii, by• pro něj optimální, nemusí nutně vést k optimálnímu výsledku.

37 Za podnětné připomínky při promyšlení některých jevů analyzovaných v této kapitole děkuji účastníkům Letní školy liberálních studií v Jindřichově Hradci ve dnech 20.-24. června 2005.

38 Srv. Lemberg, E., 2003, s. 78.

Národnost těch, s nimiž člověk ekonomický tyto dohody uzavírá, nehraje žádnou podstatnou roli ve smyslu možnosti zobecnění výsledovaných tendencí. Člověk ekonomický uzavírá vždy dohodu, která je pro něj optimální. S výjimkou situace, kdy se pohybuje v prostředí, které klade překážky volné soutěži – v našem případě zneužíváním národnostního citění. Odvolávání se na národnostní citění posloužilo početně omezené skupině na cestě k moci, či k jejímu zachování. Zároveň tuto cestu apriori i ex post ospravedlňovalo. Hospodářství se prostě stalo vděčným polem působení idey práce pro národ. Idey hraničící s iluzí, kterou měl být někdy tažen, někdy ukolébán zbytek společnosti. Ve skutečnosti však nešlo o národní zájmy, ale o zájmy části společnosti, která měla ambice potvrdit a upevnit svou pozici ekonomicko-politických elit.

Z psychologických motivů, jež vyvolávají v život nacionalismus, tak pro oblast ekonomických vztahů přichází v úvahu především frustrace z vlastní nedostatečnosti (v ekonomickém smyslu neúspěšnosti v tržním procesu), která může vést k agresivní reakci ekonomicky slabšího proti silnějšímu. Nejde než o útok na pozice těch, kteří potvrdili svou úspěšnost v tržním procesu, ze strany těch, kdo na toto potvrzení teprve čekají. Nacionální rysy nabývá tato frustrací vyvolaná rivalita ve chvíli, kdy

- úspěšnější konkurent je charakterizován svou národností,
- státní moc má tendenci vytvářet národnostně selektivní překážky volné soutěže.

Jako by stát říkal: „S tímhle mi kamarádit nebudeš!“ Důležité však je, že když rovina agitační selhává, resp. ekonomické uvažování převažuje, stát přikročí k tomuto mezímu, v tržním prostředí nestandardnímu a škodlivému kroku. Jako by se uprostřed hry znovu zamíchaly karty. Tímto krokem stát ochromuje hlavního koordinátora tržního procesu, cenu. Ochromuje výkon v podstatě všech jejích funkcí. Cena přestane informovat o vzácnosti vstupů, přestane motivovat výrobce i spotřebitele reagovat na její změny, protože nelze v každém okamžiku přesně odlišit vliv tržních mechanismů a státní regulace, a konečně, přestane zabezpečovat efektivní alokaci zdrojů. Omezením fungování cenového mechanismu se trh přikloní více na pozice nedokonalé konkurence. V konečném důsledku zapříčiní zvýšenou nejistotu v rozhodování ekonomických subjektů, což vede ke snížení kredibility národní ekonomiky jako celku, sníží příliv kapitálu do ní, podvává ekonomický růst, a tím v konečném důsledku sníží blaho společnosti, ač pod heslem jeho růstu povstal. Jestliže pod tímž heslem uskutečňuje stát ochrannářskou politiku vůči jiným státům, tak vždy zahrnuje na obou stranách do této politiky všechny obyvatele, včetně příslušníků národnostních menšin. Nejde tedy o nacionalismus, ale protekcionismus. Nacionalismus by začínal ve chvíli, kdy by stát svá protekcionistická opatření namířil výhradně proti jednomu konkrétnímu národnostně definovanému státu. Dále by mohlo jít o akty hospodářské politiky, namířené proti příslušníkům národnostních menšin uvnitř státu. Víme, že k takové politice Československo nepřikročilo.

Bylo cílem nositelů popsaných politik ekonomicky posílit vlastní zemi jako společenství lidí definovaných národem, zvýšit úroveň jeho průmyslové a zemědělské výroby, zabezpečit (by• nedefinované) blaho společnosti? Bylo bohatství národa jeho relevantním cílem? V konfrontaci s těmito otázkami a při vědomí zatím pouze kusého empirického výzkumu navrhuji všechny projevy dosud označované jako „hospodářský nacionalismus“ v období první republiky označit dvěma pojmy: hospodářská emancipace a nacionální ekonomismus.

Hospodářská emancipace prožila svůj vrchol před vznikem samostatného Československa. Charakterizují ji jako požadavek na vyrovnání hospodářské úrovně českého národa s německým. S myšlenkou rovnosti lidí, včetně představy rovnoměrného a progresivního vývoje materiální civilizace, přišlo evropské osvícenství. Budoucí čeští kapitáni československého průmyslu však chtěli dosáhnout pozici německého kapitálu pro svůj vlastní prospěch, ne pro chiméru společného či národohospodářského zájmu.

Československou hospodářskou emancipaci tak vidím už ne především jako proces ekonomického oživení národnostně českých tržních subjektů, ale jako konkrétními historickými okolnostmi vyvolanou agitaci ve prospěch národnostně určených účastníků konkurenčního boje. Je dokladem, jak účinně lze národnostní citění využít k prosazení úzce osobních či skupinových ekonomických zájmů. Nejvýznamnější roli sehrál poukaz na potřebu hospodářské emancipace v rovině agitační, jeho výraznými atributy jsou přeceňování vlastních možností a jediný cíl: Německo, resp. německý průmysl a kapitál obecně. A ač se v této poloze jeví jako pouhý nevědecký „útok na pocity“, stával se taktickým postupem, směřujícím k získání jednostranných výhod v konkurenčním boji. Charakteristika racionálnosti či iracionálnosti takového postupu se přitom mění s charakteristikou a zájmy pozorovatele. Trvalou však zůstává jeho nedemokratická podstata, demagogicky zdůvodňovaná jako ochrana před zahraničním kapitálem.

S maximální mírou opatrnosti navrhuji pro všechny ostatní projevy, tradičně označované jako „hospodářský nacionalismus“, v ekonomických vztazích v meziválečném Československu užívat pojem **nacionální ekonomismus**. Ekonomismus na rozdíl od ekonomického chování v sobě nese pouze požadavek mít se dobře s minimálním nasazením vlastního úsilí, díky výhodám, kontaktům, třeba i porušování pravidel. Nacionálním ekonomismem rozumím nestandardní ekonomické vztahy, zneužití situace, politicky motivované vytváření situace vysoce nedokonalého trhu, v němž není umožněn volný vstup do odvětví, přičemž diskvalifikující charakteristikou je právě národnost vlastníka kapitálu. Z ekonomických vztahů činila vztahy ekonomistní ta skutečnost, že v neformálních jednáních byl národnostně cizí kapitál odmítnut, ale ve skutečnosti ponechán v zemi mnohdy ve stavu nejistoty, která tržním účastníkům národnostně českým a slovenským vyhovovala, protože po omezenou dobu umožňovala dosahovat růstu kapitálu, popř. dosahovat mimořádných zisků. Zdánlivě prožívat expanzi. Ale jen do té chvíle, než se ukázalo, že kapitálové zajištění mateřské země je nedostatečné, zahraniční kapitál považuje československé prostředí za nejisté, ani dosud spojenecké země nejsou ochotny poskytovat půjčky, koruna posiluje díky spekulacím vlnám. Jen do té chvíle, než tito privilegovaní tržní účastníci měli nést následky svých rozhodnutí. Protože ty už nesla společnost jako celek: byly jimi omezení konkurence, růst cen, růst daní, růst zadluženosti státního sektoru, nedostatek finančních prostředků, zpomalení tempa hospodářského rozvoje.

Nacionální ekonomismus příslušníky národa nespojuje, naopak rozděluje. Nacionální ekonomismus striktně dělí společnost na skupinu výrobců a spotřebitelů, přičemž výrobci jsou jeho nositeli a jejich ekonomické zájmy jsou jeho cílem. Nacionální ekonomismus prospívá skupině početně omezenější, výrobcům, a ty ještě dál dělí podle národnostního klíče na české (československé) a ostatní. Platí dokonce jistá zákonitost: co je dobré pro výrobce, není dobré nebo je neutrální pro spotřebitele; překážky volné soutěže poskytnou krátkodobou výhodu těm výrobcům, které nepostihují, ale všichni spotřebitelé pocítí růst cen, na daňové poplatníky dopadne růst daní, růst zadluženosti stát-

ního sektoru, na ekonomiku jako celek nedostatek finančních prostředků a nutně následující zpomalení tempa hospodářského růstu. Tím reálně hrozí riziko, že i pro výrobce může mít nakonec situace, ze které krátkodobě profitovali, nepříznivé účinky.³⁹ A byla tato skupina připravena nést negativní dopady svých kroků? Na základě dosavadního výzkumu musím odpovědět, že nikoli. To, co se jeví na první pohled jako vítězství, totiž prosazení českého (československého) živilu v ekonomice země, není v žádném případě z ekonomického hlediska ničím, co bychom mohli za prospěch národa skutečně označit.

Je nad vši pochybnost, že nacionální ekonomismus velmi silně ovlivnil vývoj a charakter československého hospodářství první republiky. Došlo-li ve sledovaných obdobích k hospodářskému růstu, nebylo to však z důvodů prosazení ryze československého živilu v hospodářství jako celku. Podle mého přesvědčení ani hospodářský růst jeho užití neospravedlňuje. Jak hospodářská emancipace, tak nacionální ekonomismus vychází nikoli z kategorie národa, nýbrž z kategorie ekonomického zájmu. Nemají národotvornou povahu, pokud nepřipustíme kacířskou myšlenku, že za každým (chronologicky před každým) nacionalismem stojí osobní ambice jeho vůdců, které nezdědka nabývají povahu ambicí ekonomických. Vždy i příjmy z výkonu úřednického povolání mají finanční rozměr, který je jistě provázen morálními příjmy z výkonu úřednického povolání, ale které zároveň dál násobí příjmy ve finančním vyjádření.

Bez důkladného výzkumu nelze odmítnout tezi, že určitá hospodářská rivalita mezi českými a německými podnikatelskými vrstvami mohla být akcelerátorem českého hospodářského oživení ve druhé polovině devatenáctého století. Je však problematické tuto rivalitu podsouvat i prostředí nově vzniklého Československa – tedy prostředí, kdy z mnohonárodnostního státu vznikl stát nový, rovněž mnohonárodnostní, v němž došlo k radikální proměně rolí jednotlivých národů: z periferie se stalo centrum dál agitující ve prospěch nacionálně českých hospodářských zájmů. Z pohledu střetávání národnostně odlišných ekonomických subjektů už převládal pragmatismus, a to zcela jednoznačně.⁴⁰

Prameny

Státní ústřední archiv, fond PMR.

Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna, www.psp.cz.

Literatura

Boyer, Ch.: Zwischen Ökonomie und Wirtschaftsnationalismus. Der Zentralverband der tschechoslowakischen Industriellen und der Deutsche Hauptverband der Industrie in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. In Kubů, E., Schultz, H. (eds.): *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten*. Praha – Berlín, Aleš Skřivan ml. – Berliner Wissenschafts-Verlag 2004, s. 157-167.

39 Blíže viz zmiňovaná studie *Ekonomie, právo (či bezprávi)*, 2006.

40 Srv. Boyer, Ch., 2004, s. 167. Srv. též studii Novotný, J., Šouša, J., v tisku.

- Bráf, A.:** *Národohospodářské potřeby české*. Praha, Svépomoc 1909, s. 27.
- Doležalová, A.:** Ein Beitrag zur Charakteristik des Wirtschaftsnationalismus in der Wirtschaftspolitik der Ersten Tschechoslowakischen Republik. In Kubů, E., Schultz, H. (eds.): *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten*. Praha – Berlín, Aleš Skřivan ml. – Berliner Wissenschafts-Verlag 2004, s. 229-240.
- Doležalová, A.:** Měnová politika jako výsledek velkých ambicí. In *Hospodářské dějiny*, 23. Praha, 2004, s. 157-182.
- Engliš, K.:** *Theorie státního hospodářství*. Praha, F. Borový 1932, s. 59.
- Engliš, K.:** *Naše hospodářská a sociální práce*. Práce 1919.
- Harna, J. (ed):** *Politické programy českého národního socialismu*. Praha, HÚ AV ČR 1998.
- Hoffmannová, B.:** Politický katolicismus v Čechách a jeho vztah k „nacionálně české hospodářské emancipaci“ na přelomu 19. a 20. století. Diplomová práce, FF UK, Praha 2002.
- Houska, O.:** Edvard Beneš a plán zavedení preferenčních cel mezi Československem a Rakouskem v roce 1925. In *Moderní dějiny* 12. Praha, HÚ AV ČR 2004.
- Hroch, M.:** *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha, Slon 2003.
- Hroch, M.:** *Na prahu národní existence*. Praha, Mladá fronta 1999.
- Jurečka, V.:** Od rovnocennosti k rovnomocnosti. In Liška, V. a kol.: *Ekonomická tvář národního obrození*. Praha, Nakladatelství ČVUT (nedat.), s. 31-54.
- Lacina, V., Hájek, J.:** *Kdy nám bylo nejlépe*. Praha, Libri 2002.
- Lemberg, E.:** K psychologii nacionalismu. In Hroch, M.: *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha, Slon 2003.
- Macek, J.:** *Zápas s omylem a chudobou*. Praha, J. Leicher 1933.
- Moudrý, K.:** *Národní socialism. O ideologii politických stran*. Praha 1930.
- Novotný, J., Šouša, J.:** Vrchní ředitel Živnostenské banky v Praze Jaroslav Preiss – klíčový protagonista českého bankovního nacionalismu. V tisku.
- Renan, K.:** Co je to národ? In Hroch, M.: *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha, Slon 2003.
- Schultz, H.:** Wirtschaftsnationalismus in Ostmitteleuropa – Thesen und Fragen. In Kubů, E., Schultz, H. (eds.): *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten*. Praha – Berlín, Aleš Skřivan ml. – Berliner Wissenschafts-Verlag 2004, s. 17-29.
- Urban, O.:** *Kapitalismus a česká společnost*. Praha, Lidové noviny 2003.

NATIONAL OR INDIVIDUAL INTEREST: THE CASE OF THE FIRST-REPUBLIC CZECHOSLOVAKIA

Antonie Doležalová, University of Economics, nám. W. Churchilla 4, CZ – 130 67
Praha 3 (dolezala@vse.cz)

Abstract

The key question of the presented thesis is what precisely economic nationalism means. The author uses the situation in Czechoslovakia between the two world wars as a background of her examination of both its dimensions, economic and nationalistic. She points out several problems arising from the use of the term. She also answers the question to what extent economic nationalism is economic and to what extent it is national. Following her empiric study of the effects of nationalism on economic relations, the author redefines the existing conception and suggests that emphasis be put on the terms economic emancipation and above all national economism. The latter expression describes non-standard economic relations – politically motivated creation of highly deformed market environments characterised by restricted entry opportunities, with the nationality of capital holders being the principal disqualifying condition.

Keywords

economic interest, nationalism, economic relations, Czechoslovakia 1918-1948

JEL Classification

J15, K11, K23, L51, N14, N44, N84